

VANĚK, Jiří: *Způsoby estetického prožívání*.

1. vyd. Praha : Galerie Zdeněk Sklenář, 2009. 280 s.

ISBN 978-80-904315-7-5

Filozofický a umenovedný diskurz o kľúčových problémoch, ktoré sú predmetom filozofie umenia a estetiky (otázka normatívnosti definície umenia, vkus a estetický zážitok, vymedzenie pojmov ako krása a pod.), má svoje dejiny i budúcnosť. Pohľad na dejinnú snahu o vyriešenie spomenutých problémov a zodpovedanie otázok, ktoré zaznievajú v diskusii o umení a jej filozofickej reflexii, nám umožňuje konštatovať fakt, že možné riešenie sa nachádza na horizonte spomenutého diskurzu, ktorý sa však stále vzdalaľuje a tak aj odkazuje daný problém do sféry „nevyriešiteľnosti“. Napriek tejto – možno skeptickej – pozícii voči možnostiam estetických skúmaní a filozofie umenia, nie je korektné vylúčiť danú tému z množiny tém, ktorými by sa filozofia mala zaoberať. Dôvody, prečo sa venovať analýze na prvý pohľad neobjektívizovateľných fenoménov, ako je definícia umenia, estetického zážitku a i., vyplývajú najmä z potreby sémanantickej jasnosti používania daných pojmov, s ktorými sa neustále stretávame.

Priestor otázok niektorých pertraktovaných tém, ktoré stále rezonujú v umenovedných a estetických skúmaniach, sa pokúša vyplniť aj publikácia filozofa Jiřího Vaněka *Způsoby estetického prožívání*. Ako vyplýva z názvu, autorovým cieľom je priblížiť čitateľovi spôsoby, akými možno nahliadať na svet umenia. Autor skúma daný priestor a médiá, ktoré v subjekte vyvolávajú estetický zážitok – estetickú skúsenosť. Cieľ, ktorý si Vaněk stanovil na začiatku svojej knihy, rozpracováva v prvých piatich kapitolách. Obsahom kapitol sú nasledujúce témy: všeobecné vymedzenie fundamentálnych hraníc estetického zážitku; estetika vo vzťahu ku kognícii; problémy telesnosti v estetike, téma expresie – estetika vyjadrovania; vzťah originalnosti a gýčovitosti – otázka exkluzivity a každodennosti.

Vaněk začína svoj výklad problematiky estetického zážitku elementárnou otázkou estetiky – pýtaním sa na jej predmet. Príbeh hľadania estetického zážitku, ktorý autor prezentuje, začína krúžením okolo problému média estetického zážitku. Autor už v začiatkoch svojho textu poukazuje na prítomnosť dvoch vzájomne komunikujúcich fenoménov – idey krásy a ošklivosti, ktorých nositeľom je nejaké médium. Forma prezentácie daného problému sleduje organickú syntézu analýzy problému estetiky, historický exkurz, ale tiež interpretáciu východiskových textov filozofie umenia a estetiky. Nie je preto nijakým prekvapením, že Vaněk začína svoje rozprávanie príbehu o estetickom zážitku Platónovým dialógom *Hippias väčší*. Staroveký diskurz o nejednoznačnej povahe pojmu krása a s ním spojeného problému estetického zážitku krásnych vecí (žena, kôň, hrniec) je takpovediac spoločným menovateľom všetkých nasledujúcich tém a motívov knihy. Tento motív rezonuje najmä v neskorších kapitolách knihy, kde Vaněk analyzuje povahu estetických súdov a jednotlivé pojmy, ako je ošklivosť,

hnus, ale tiež problém pornografie a erotiky. Autor v skokoch, ale nie chaoticky, prechádza po osi najvýznamnejších estetických koncepcií a zastavuje sa u analýzy Aristotelovej *Poetiky*. Týmto textom otvára nielen problém predmetu estetického zážitku, ale aj otázku povahy estetického súdu. Azda ani jedno meno necharakterizuje tento problém tak ako Kant a jeho estetika. Vaněk skúma povahu estetického súdu cez analýzu Kantovej tretej *Kritiky*. Zvýrazňuje fakt, že Kantovou estetikou sa do estetiky a estetických súdov explicitne vracia hodnota vznešenosti (kap. 1).

Okrem vznešenosti sa v dejinách umenia objavujú aj iné hodnoty – nositelia estetického zážitku. Autor venuje pomerne veľký priestor analýze ošklivosti. Pre neznalého čitateľa je prínosom možnosť reflektovať prítomnosť tejto hodnoty v umení, a to aj mimo moderného umenia avantgardy alebo umeleckých štýlov 20. storočia. Vaněk analyzuje kategóriu ošklivosti cez reлектúru Lessingovho *Laokoona*. Ako sa oprávnene javí, ošklivosť je dlhodobou estetickou kvalitou. Na rozdiel od krásy je ošklivosť prítomnosťou disharmónie v harmonickom celku. V Lessingových pokusoch o vymedzenie hraníc krásneho a ošklivého zaznieva starší – stredoveký – spôsob narábania s hodnotou ošklivého. Ošklivé, použivúc pojem Hansa Sedlmayra, nesie tropologický zmysel umeleckého diela. Tento zmysel – štruktúra umeleckého diela orientuje recipienta ku vnútornej reflexii eschatologického významu diela. K explicitnej rehabilitácii ošklivého však dochádza až v období romantizmu, tu si autor berie za východiskový text dielo Victora Huga *Predhovor ku Cromwellovi*. V romantizme prichádza k oživeniu záujmu o ošklivosť ako o výrazový prvok, ktorý má svoj vlastný poriadok a logiku. Už to nie je len prostriedok, ktorý zvyšuje kontrast krásneho. Ošklivosť sa stáva tematizovaným predmetom filozofických a umenovedných úvah. V rámci analýzy tohto fenoménu siaha Vaněk po *Dejinách ošklivosti* Umberta Eca. Rovnako ako krásu, ani ošklivosť, ako ju prezentuje autorova analýza, nie je jednoduchým fenoménom, ktorého estetickú hodnotu možno jednoducho definovať. Romantizmus v celej svojej šírke (v maliarstve, hudbe i literatúre) „rehabitoval ošklivé jako prvek širšího celku skutečnosti“ (s. 32). Dôkladná analýza ošklivého odhaľuje niekoľko dištinkcií: ošklivosť osebe, ošklivosť formy, problém hnusu a ohyzdnosti – ich analýze venuje autor potrebný priestor.

V nasledujúcich kapitolách analyzuje Vaněk azda najproblematickejšiu tému estetiky – akýsi evergreen estetických skúmaní, ktorým sú kritériá estetického hodnotenia. Pluralizmus paradigiem ilustruje historickým prehľadom, pričom východiskovým textom, voči ktorému stavia protichodné názory, je Hegelova *Estetika*. Hegelovu predstavu totality estetickej formy predchádza dejinná línia estetických koncepcií, ktorú reprezentovali napr. Pytagoras, Platón, Augustín, Alberti. Voči Hegelovej predstave estetickej harmónie, ktorú charakterizuje vnútorná totalita ideálnej formy (dialektická jednota), a to je jedna z najvýznamnejších estetických paradigiem, stavia Vaněk estetické koncepcie, ktoré pracujú s fenoménom disharmónie. Príkladom vedomej fascinácie absurdnou a disharmonickou formou sú niektoré prúdy avantgardy. Tvárou v tvár týmto novodobým paradigmám sa Hegelova totalita duchovnej formy javí ako neudržateľná. Voči Hegelovej koncepcii však nestoja len moderné estetické koncepcie, ale aj kon-

cepcie, ktoré sú definované ako empirické – vychádzajúce zo zmyslovej skúsenosti. Autor predkladá čitateľovi Burkovu koncepciu estetického senzualizmu, ktorý charakterizuje odmietnutie úzkeho vzťahu pojmu krásy s ideálom dokonalosti. Burkov akcent je naopak zameraný na význam zmyslov a ich úlohu v argumentácii o pojme krásy. Burkov empirizmus a význam zmyslového poznania, ktoré je viazané na poznávanie vecí, „otevřelo cestu možnému spojení krásy s nedokonalostí“ (s. 51). Ako uvádza Vaněk, dielo Edmunda Burka tak anticipuje nielen romantizmus (vábivosť „hrôzostrašného“), ale aj tému synestézie (interdisciplinarity umeleckého prejavu) i modernú myšlienku anestetiky (s. 51).

Za podrobnejšiu zmienku stojí autorova analýza estetiky tela v časti o estetike tela. Telo, ktoré je estetickým objektom par excellence, je častým katalyzátorom estetického zážitku. K tejto téme sa Vaněk približuje analýzou textu Mauricea Merleau-Pontyho *Oko a duch*. Dvoma dominantnými pohľadmi na telo sú nasledujúce aspekty. Prvým pohľadom je kritérium vonkajškivosti – telo ako látka a funkcia. Druhým pohľadom je aspekt prieniku telesnosti a duchovnosti (s. 121). Tieto dve roviny sú často nesprávne reprezentované predstavou o radikálnej odlišnosti klasickej a stredovekej kultúry tela. Autor poukazuje na skutočnosť, že napriek antickej predstave o kalokagatii, aj v stredoveku charakterizovala chápanie estetiky tela istá ambivalentnosť, ktorá narúša čierno-biele dištinkcie medzi historickými epochami. V opozícii voči askéze stredoveký „válečnícky ideál tela oslavoval“ (s. 123).

„Jestliže ani středověk nezůstal ušetřen víceznačného vnímání těla, tím spíš to platí pro novověk.“ (s. 125) Reflexia novovekých premien ideálu krásy ľudského tela predchádza nasledujúce kapitoly, v ktorých autor analyzuje význam, hodnotu i úlohu erotiky v umení (kap. 8). Premeny klasického kánonu dokumentujú zmeny ideálu mužskej i ženskej krásy. Zmena ideálu nie je len zmenou vonkajškivosti, ale tiež umeleckou reflexiou vnútorných vlastností. Vaněk stručne oboznamuje čitateľa s vývojom klasického ideálu, stredovekého akcentu na askézu a i. a s renesančným návratom k hodnotám harmonickej symetrie a pod. Historický exkurz uzatvára postmoderné chápanie telesnosti, ktoré je charakterizované hľadaním a – po postmodernom odmietnutí pevných esencií – znovuobjavovaním identity.

V 9. kapitole sa autor venuje filozofickej reflexii dvoch problematických fenoménov. Ide o motívy pornografie a sadomasochizmu ako dvoch extrémnych výrazových prvkov, ktorých prítomnosť v dejinách umenia vyvolávala a vyvoláva radikálnu diskusiu o otázkach slobôd, perspektív a hodnôt umenia. Autorov záujem reflektovať danú problematiku a možnosť estetického nazerania uvedených tém vyplýva z opodstatnených kritických námietok filozofa voči prvoplánovému odmietnutiu novej reflexie. Aj keď spomenuté témy a s nimi spojenú fascináciu reflektuje predovšetkým psychológia (a možno dodať: aj psychiatria a sociológia), základom estetického posúdenia a filozofickej reflexie je odstup od javu – dištancia. Odmietnutie je úsudok, ktorý nasleduje až za posúdením. Takto stojíme pred kritickou otázkou, prečo niekto volí daný prostriedok. V drobnohľade estetiky a filozofie umenia tak nie je samotná pornografická scéna, ale možný význam „pornografického gesta“ v estetickej situácii, a to bez ohľadu na

jeho negatívny či pozitívny náboj. Druhým, nie menej problematickým bodom je definícia hranice medzi pornografiou a erotikou. Pornografiu chápe autor ako zobrazenie obscenity, ktorého hlavným cieľom je vyvolať samoúčelné vzrušenie a akcentovať tabu intimity (s. 149, 160).

Prítomnosť fenoménu erotiky v umení však nemá jednoznačnú podobu. Jednou z nich je prítomnosť toho, čo možno označiť ako „pornografické gesto“. V rámci publikácie nás autor zoznamuje s umelcami a ich dielami (Rubens, Courbet, Picasso, Schiele, Klimt a i.), ktorých charakter bol v ich dobe viac než len erotický a ich cieľom bolo poodhaliť či detabuizovať intimitu. Nepriamym produktom moderných diel je aj provokácia a vyvolanie diskusie na tieto témy. Motívy, ktoré boli vo svojom čase označené ako obscénne, dnes nachádzame v bežne vystavovaných či čítaných dielach. Vaněk, ktorý sa dáva inšpirovať významnými promótorami filozofie postmodernity, ako sú Susan Sontag alebo Jean Baudrillard, ponúka otvorenému čitateľovi priestor na zamyslenie nad dôvodom prítomnosti tohto fenoménu v umení. Autor, ktorý vychádza zo zaujatia Susan Sontagovej problémom pornografického gesta v literatúre i vo výtvarnom umení, rovnako ako ona nezveľbuje postmodernistický ideál „anything goes“. Pozýva však čitateľa k zamysleniu nad koreňmi tohto javu, ktoré sú psychologickéj podstaty. Pornografiu, ktorá je definovaná ako zobrazenie obscenity, možno so svetom umenia spojiť len v prípade, že pripustíme, „že každý žánr môže mať svoj okraj a svoj brak a kýč, svoju pseudoumeleckú imitáciu“ (s. 149). Rozdiel medzi erotikou v umení, ktorá na seba berie niekedy aj formu naturalizmu a tým sa pohráva s ideou pornografického – detailného odhaľovania intimity (ako príklad možno uviesť niektoré diela z dejín výtvarného umenia Indie či Japonska), a pornografiou osebe, ktorá je reprezentovaná masovou produkciou, je v jej funkcii. Brutálny šok môže byť prostriedkom terapie, ktorá sleduje vyšší cieľ. Naopak, šok pre šok, ono erotické pre erotické, „samoúčelná exhibícia“ sa stáva reduktujúcou pózou (s. 172). Pornografia osebe je svojou izolovanou povahou špecifickou podobou gýča. Tak ako dojíma gýč, ktorý pôsobí len a len na cit, tak je pornografia (a možno dodať aj násilie) drogou, ktorá pôsobí len na určité pocity. Pornografia je obscénna redukcia vnímania na jeden aspekt, ktorý sa domáha postu absolútnosti svojej pozície – pud, a nič iné ako pud. Dôsledky, ktoré ponúka autorov text, sú ovplyvnené textom Jeana Baudrillarda *Osudové stratégie*. Obscénnosť, ktorá dominuje v pornografii (je v nej najviditeľnejšia), je však podľa Baudrillarda univerzálnejším princípom, ktorý preniká nielen oblasť erotiky a nebezpečne ju nakláňa k pornografii, ale aj oblasť gýča a tiež sféru dogmaticky chápaného kánonu. Vaněk konštatuje, že „obscénnosť je každé neúmerné zveličenie jediného prvku, osamostatnená obnaženosť, vyzývavosť holého faktu, jeho rozrústanie do nadbytečnosti na úkor celku života, jeho vystavovanie na odiv“ (s. 153). Erotika v umení sleduje ciele, ktorými sú napr. city, vášeň, sex, „ale pojmá je v kontextu životných súvislostí a bez samoúčelné lascivní ostentativnosti, v níž si libuje pornografické zpracovanie“ (s. 160). Pornografia predstavuje extrémnu polohu vôle šokovať umeleckým prejavom – donútiť diváka, aby on a jeho vnímanie slúžili danému výtvoru, a nie naopak.

Dochádza k akcentovaniu iba jednej formálnej kvality diela, ktorá pôsobí len na zmysly, a tým je možný umelecký prejav devalvovaný.

Publikácia Jiřího Vaněka predstavuje text, ktorý charakterizuje rozsiahlosť spracovaného a interpretovaného materiálu. V niektorých prípadoch, ako sú napr. slovníkové heslá k jednotlivým filozofom, spisovateľom, umelcom či pojmom dejín umenia, sa občas stráca identita adresáta (je ním profesionál, filozof estetik, alebo len všeobecné poznanie si rozširujúci študent spoločenských vied?). Napriek tomu však táto publikácia vedie každého otvoreného čitateľa k zamysleniu nad historickou monopolizáciou subjektívnych videní sveta, ktorá sa prejavovala aj v podobe ideálnych kánonov, preferovaných či odmietaných hodnôt. Provokatívne témy (erotika v umení, gýč a i.), kde sa autorovi podarilo zachytiť ich esenciu a spochybniť ich prvoplánový význam, nie sú osamotenými zamysleniami. Text vedie čitateľa k nezaujatej reлектúre tradičných estetických problémov. Autorov zámer poukázať na problematický schematizmus v definovaní krásy otvára vždy nové a kritické prehodnotenie kritérií estetických kvalít, hodnôt a médií zážitku. Vaněkov text môže slúžiť ako pracovný kľúč ku kritickému nahliadaniu fenoménov moderného umenia a jeho foriem. Autor sa nepokúša o nejaké zvelebovanie charakteristík postmoderny – relatívnosti, pluralizmu a pod. Vaněkov text si zachováva zdravý a kritický odstup od nahliadaných tém, onú nevyhnutnú dištanciu, reprezentovanú v kritickej metodologickej pochybnosti.

Kniha *Způsoby estetického prožívání* je napísaná pútavo a vzhľadom na invenčne volenú grafickú úpravu, ktorá sa neprejavila len v bohatom obsahu farebných a čiernobielych ilustrácií, ale tiež v spôsobe rôznych grafických ohraňení sprievodných textov (krátke analýzy, životopisy, doplňujúce poznámky a i.), je skutočne hodnotným textom nielen pre študentov estetiky a filozofie, ale aj pre ideál humanitného vzdelania. Čitateľ dostáva do rúk cenný enchiridion k interdisciplinárnym témam estetiky, umenovedy a tiež filozofie umenia.

Mgr. Mgr. Lukáš Jeník
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava